

PROPOZYCJE „ETHOSU”

Krzysztof Saja, *Etyka normatywna. Między konsekwencjalizmem a deontologią*, Universitas, Kraków 2015, ss. 343.

Etyka normatywna należy do gatunku nieczęsto dzisiaj spotykanych teoretycznych syntez. Jest to praca z zakresu metaetyki inspirowana – zarówno pod względem doboru materiału, jak i sposobu argumentacji oraz języka – analityczną tradycją uprawiania filozofii, podejmująca jednak próbę przekroczenia ograniczeń tej tradycji. Krzysztof Saja, analizując spór między tradycyjnymi nurtami myślenia etycznego – najważniejszymi stronami tego sporu, współcześnie uznawanymi za konkurencyjne, są ujęcia konsekwencjalistyczne, deontologiczne i paradygmat etyki cnót – proponuje własną koncepcję, którą określa jako instytucjonalny konsekwencjalizm funkcji. Uczestnicy omawianego sporu – jak krytycznie pisze Saja – mają trafne intuicje, które dostarczają paliwa dla ich przekonań, problem polega jednak na tym, że niepotrzebnie podnoszą je do najwyższej rangi, dewaluując przekonania swoich adwersarzy” (s. 10) Autor, dążąc do przewyciężenia impasu w sporze o koncepcję etyki normatywnej, formułuje teorię hybrydową, w której wykorzystuje owe trafne intuicje, a także stara się uniknąć problemów, z jakimi borykają się teorie tradycyjne. Wyraża on też nadzieję, że jego ambitna koncepcja, której celem jest nie tylko wskazanie kryteriów oceny działań moralnych, ale także „teoretyczne uzasadnienie [...] całego ładu społecznego, konstytuowanego przez wiele odrębnych instytucji normujących nasze życie” (tamże), „zainteresuje nie tylko filozofów i etyków, lecz również prawoznawców i teologów” (tamże). W swojej Saja książce podejmuje próbę uzasadnienia możliwości oraz wartości takiego ujęcia, natomiast zagadnienia związane z implikacjami jego przyjęcia wskazuje jako przedmiot dalszych badań.

Rozdział pierwszy poświęca autor omówieniu przedmiotu swojej pracy, etyki normatywnej (definiuje ją jako naukę filozoficzną, która „formułuje, krytycznie ocenia i uzasadnia poszczególne elementy moralności w oparciu o uniwersalnie akceptowalne racje” – s. 23), podstawowym założeniem metaetycznym, stanowiącym warunek możliwości prowadzonej w książce refleksji (założenia te określa zbiorczo jako „szeroki realizm etyczny” – por. zwł. s. 26-29), oraz

charakterystyce tradycyjnych ujęć, ogólnie prezentującej zarówno ich zalety, jak i wady. Rozdział ten stanowi analityczną część pracy. Następne dwa mają natomiast charakter krytyczny: w rozdziale drugim autor analizuje szczegółowo wady utylitarystyki i nieutilitarnych form konsekwencjalizmu, w trzecim zaś – deontologizmu. Niedostatki te mają uniemożliwić uznanie żadnego z tych stanowisk za najlepszy paradygmat myślenia etycznego. Rozdział czwarty, po ogólnym omówieniu pojęcia teorii hybrydowej oraz jej rodzajów, przedstawia podejmowane przez współczesnych filozofów próby budowania koncepcji hybrydowych oraz wysuwane przeciw nim zarzuty. Autorami dyskusowanych w tym rozdziale ujęć są Samuel Scheffler, Brad Hooker, Richard M. Hare, David G. Gauthier, Derek Parfit i Douglas W. Portmore.

Rozdział piąty poświęcił autor prezentacji własnej koncepcji metaetycznej, instytucjonalnego konsekwencjalizmu funkcji. Ujęcie to w omawianym w książce sporze sytuuje się po stronie konsekwencjalizmu, wady deontologii bowiem, a zwłaszcza podatność na paradoks, który można wyrazić za pomocą pytania, „czy jest racjonalne, aby przestrzegać danej normy deontycznej N nawet wtedy, gdy skutkiem tego będzie większa liczba przypadków pogwałcenia N” (s. 192), uznaje Krzysztof Saja za niemożliwe do przewyciężenia. Jego koncepcja opiera się na funkcjonalnym modelu analizy, który „zakłada, że najbardziej fundamentalnym problemem etyki jest wybór oraz uzasadnienie praktycznych funkcji moralności oraz namysł nad najbardziej racjonalnym sposobem ich osiągnięcia” (s. 247). Założenie tego modelu stanowi teza o istnieniu kilku „wzorcowych funkcji moralności, które powinny być realizowane w myśleniu etycznym” (tamże). I tak etyka może być rozumiana jako środek do osiągnięcia indywidualnej eudajmonii, zdobycia osobistej perfekcji, nadania sensu życiu, uzyskania zbawienia, doprowadzenia do rozumnej zgody, budowania lepszego świata, minimalizacji konfliktów oraz wyrażania troski bądź odpowiedzialności (por. 251-254). W ich spełnianiu kluczową rolę – zdaniem autora – odgrywają instytucje (pojęcia tego używa on w szerokim sensie socjologicznym – por. s. 263), we współczesnym społeczeństwie zaś „najważniejsze z nich to prawo, moralność potoczna, religia, etyka akademicka oraz sumienie” (s. 264). Instytucje te, oddziałując na siebie nawzajem, tworzą system normatywny, który autor nazywa ładem społecznym. Stwierdza również, że „jeśli celem systemu normatywnego powinno być optymalne realizowanie wszystkich funkcji normatywnych, nie może się on ograniczać jedynie do sfery moralności” (s. 265). Instytucję, której autor przypisuje rolę wyróżnioną, stanowi etyka akademicka. Jej głównym celem jest „krytyczna analiza innych instytucji normatywnych pod względem zakładanych przez nie wartości i sposobu ich realizacji w świetle optymalnej homeostazy instytucji normatywnych” (s. 268). Realizację tego celu umożliwia niezależność etyki, oparta na istnieniu kryteriów słuszności niezależnych od znanych instytucji, oraz nadrzędna rola poprawnych sądów etycznych („czyn, który jest niesłuszny nie powinien być wykonany, nawet jeśli obliuguje do niego inna instytucja normatywna” – s. 268). Prezentację instytucjonalnego konsekwencjalizmu funkcji normatywnych kończy omówienie sposobu odkrycia i uzasadnienia konkretnych norm, stanowiącego „aplikację teorii szerokiej refleksyjnej równowagi” (s. 276, por. s. 59-63) oraz przykładowe treści norm moralnych. W konkluzji autor stwierdza: „Jak słusznie zauważył już Arystoteles, nie istnieje jedna idea

sprawiedliwości, którą rozciągnąć możemy na różne dziedziny życia. Namysł nad sprawiedliwym podziałem dóbr lub sprawiedliwym wymiarem kary, podobnie jak namysł nad wymiarem obowiązku pomocy powinien przybrać charakter szczegółowych badań z zakresu etyki stosowanej i dotyczyć oddzielnie różnych rodzajów instytucji i kontekstów” (s. 287).

Etyka normatywna Krzysztofa Saji to książka godna polecenia szerokiemu gronu czytelników, zarówno odbiorcom z kręgów akademickich, jak i wszystkim, których interesują prowadzone obecnie publicznie debaty dotyczące kwestii etycznych, na przykład spór wokół tak zwanej klauzuli sumienia. Śledzenie szczegółowych, złożonych analiz i argumentów zostało ułatwione przez komunikatywny język, systematycznie wprowadzane definicje używanych przez autora terminów oraz zamieszczone w tekście diagramy i tabele. Klarowna struktura pracy oraz starannie przygotowane indeksy osobowy i rzeczowy również są pomocne w lekturze tej interesującej pracy. Zaprezentowane w niej ujęcie wydaje się ważnym przyczynkiem do metaetyki, i zarówno dla swoich zwolenników, jak i przeciwników może ono stanowić impuls do przemyślenia sposobu uprawiania etyki i rozumienia podstawowych jej pojęć, a także wyboru języka, w jakim warto prowadzić dyskusje wokół wartości.

P.M.

W kręgu etyki klasycznej. Inspiracje i kontynuacje. Prace dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Ślipce z okazji 95. rocznicy urodzin, red. P. Duchliński, D. Dańkowski SJ, Akademia Ignatianum–Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, ss. 351.

W maju bieżącego roku zmarł w wieku dziewięćdziesięciu siedmiu lat wielce zasłużony dla polskiej etyki prof. Tadeusz Ślipko SJ. Jego szczególnym dokonaniem było całościowe opracowanie etyki, przedstawione w dziełach *Zarys etyki ogólnej* i *Zarys etyki szczegółowej*, stanowiących niezastąpione podręczniki dla kilku pokoleń etyków.

Jako filozof moralista żywo reagował na aktualne problemy, zajmując stanowisko w społecznej debacie i wzbogacając ją o etyczne analizy. Poruszały go przede wszystkim kwestie dotyczące etyki seksualnej, bioetyki (w tej dziedzinie był niejako pionierem na gruncie polskim), a także ekologii, podejmował również takie zagadnienia, jak obrona sekretu, samobójstwo czy kara śmierci.

Był wieloletnim wykładowcą Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego i Papieskiego Wydziału Teologicznego w Krakowie, przede wszystkim zaś profesorem Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Niejednokrotnie uczestniczył w konferencjach naukowych organizowanych przez Instytut Jana Pawła II KUL, bardzo ceniliśmy jego zaangażowanie w obronę ludzkiego życia. W naszym kwartalniku opublikowane zostały dwa ważne artykuły Ojca Profesora: *Prawo naturalne jako podstawa szacunku człowieka dla życia i przyrody* („Ethos” 1994 nr 1-2(25-26), s. 88-101) oraz *Sens życia – sens starości w perspektywie chrześcijańskiej* („Ethos” 1999 nr 3(47), s. 15-28).

W roku 2013, niemal dokładnie dwa lata przed śmiercią, prof. Tadeusza Ślipko wziął udział w konferencji „Etyka klasyczna w XX wieku” zorganizowanej

przez Instytut Filozofii Akademii „Ignatianum” dla uczczenia dziewięćdziesiątej piątej rocznicy urodzin nestora polskiej filozofii moralnej. Konferencja, w której uczestniczyli uczniowie i kontynuatorzy jego myśli, miała niejako podwójny cel: namysł nad dorobkiem naukowym Jubilata oraz refleksję nad naturą etyki klasycznej i nad jej rolą we współczesnym świecie. Podobny cel przyświecał redaktorom rekomendowanego tu tomu studiów dedykowanych prof. Tadeuszowi Ślipce z okazji jubileuszu.

Trzy teksty w całości poświęcone zostały myśli Profesora. Roman Darowski ogólnie charakteryzuje sposób uprawiania etyki przez Ślipkę, określając jego ujęcie jako „wersję aksjonomiczną» etyki chrześcijańskiej” (s. 25). Zwraca też uwagę, że autor obu *Zarysów...*, uprawiając etykę w nurcie tomistycznym, opiera ją na doświadczeniu, tak wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Dane doświadczenia stanowią podstawę metody badawczej obejmującej dwa etapy: filozofię świadomości moralnej i filozofię bytu moralnego. Etap pierwszy polega na ustaleniu faktu etycznego i jego opisie i prowadzi do sformułowania problemów wyłaniających się z przeżywanych przez ludzi treści moralnych, a etap drugi – na analizie zawartości tego faktu i „wypracowaniu metodologicznie poprawnego uzasadnienia postawionej tezy” (s. 28), przy czym drogą do owej metodologicznej poprawności jest zdaniem profesora Ślipki teoriopoznawczy uniwersalizm. Polski filozof moralista odrzuca możliwość etyki niezależnej, dowodząc, że uzasadnianie tez normatywnych wymaga odwołania się do określonej antropologii i nie jest neutralne światopoglądowo. W odróżnieniu od przedstawicieli tomizmu tradycyjnego uważa on, że to głównie aksjologia i deontologia – a nie eudajmonologia – „konstytuują rdzeń obiektywnego porządku moralnego” (s. 30). Darowski szerzej omawia specyfikę eudajmonologii, aksjologii i deontologii rozwijanej przez Profesora, charakteryzuje też jego dorobek w zakresie etyki szczegółowej. Władysław Zuziak natomiast wskazuje w swoim artykule na potrzebę rozszerzenia tego typu aksjologii o nowe problemy, w konfrontacji z koncepcjami innymi niż tomistyczne i z wykorzystaniem wyników nauk szczegółowych, tak aby dziedzina ta mogła „wspierać rozumienie zachodzących w świecie procesów i wspomagać człowieka w rozwoju osobowym” (s. 144). Wiesław Szuta podjął próbę rekonstrukcji aretologii i synejdezjologii wybitnego etyka, Jarosław Kucharski zaś przedstawił jego definicję kłamstwa opartą na rozróżnieniu mowy formalnej i mowy materialnej oraz przeanalizował krytycznie argumentację na rzecz dopuszczalności świadomego i dobrowolnego przekazywania nieprawdy w celu obrony sekretu. Ponadto Piotr Duchliński w artykule na temat punktu wyjścia w augustyńsko-tomistycznej nauce o moralności ukazał strukturę punktu wyjścia w etyce Tadeusza Ślipki. Pozostałe artykuły zawarte w tomie dotyczą różnorodnych zagadnień związanych z szeroko rozumianą etyką klasyczną. O wpływie procedur interpretacyjnych stosowanych w ramach nurtów awangardowych na znaczenie i rolę filozofii klasycznej pisze Ewa Podrez. Na pewną istotną różnicę między filozofią klasyczną a współczesną wskazuje Ryszard Moń, który zastanawia się nad konsekwencjami porzucenia teoretyczno-poznawczego paradygmatu filozofowania na rzecz paradygmatu kulturowo-cywilizacyjnego i prawomocnością sytuowania etyki na pozycji filozofii pierwszej. Etyce personalistycznej poświęcone zostały dwa teksty: Alfred M. Wierzbicki przedstawia główne założenia myśli

antropologiczno-etycznej Karola Wojtyły, koncentrując się na jej kluczowych wątkach, jakimi są osoba, czyn i moralność, a Bartłomiej Sipiński stara się dowieść „klasyczości” personalizmu poprzez odwołanie się do ukształtowanego w filozofii starożytnej pojęcia dobra, szczególnie w ujęciu Stagiryty. Aktualność tradycji arystotelesowskiej we współczesnej debacie na temat moralności i polityki jest przedmiotem studium Wojciecha Wierzejskiego, nawiązującego do koncepcji Alasdaira Macintyre’a i Michaela Sandela. Sebastian Gałęcki zaś ukazuje panoramę myślenia o sumieniu. Problematyce bioetycznej poświęcili swoje rozważania Tadeusz Biesaga i Piotr Aszyk. Pozostałe artykuły to *Bóg – człowiek – nauka* Roberta Janusza oraz *Pismo Święte wobec doznawania bólu fizycznego i przeżywania cierpienia przez dzieci* Andrzeja Muszali. Książka dedykowana Tadeuszowi Ślipce, obejmująca szerokie spektrum tematyczne i prezentująca różnorodne nurty filozofowania, pokazuje, że dorobek zmarłego Profesora stanowić może źródło inspiracji nie tylko dla kontynuatorów jego dzieła, ale także dla zwolenników odmiennych poglądów.

Ten zbiór artykułów polecamy Czytelnikom „Ethosu” także dlatego, że skłania on do refleksji nad znaczeniem i kondycją współczesnej etyki klasycznej i prowokuje do namysłu nad zasadnością tezy Piotra Duchlińskiego, iż klasyka może ponownie stać się awangardą (por. s. 12).

M.Ch.